

**ІНКЛЮЗИВНІ ОБРАЗИ У СУЧАСНІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ:
ТРАНСФОРМАЦІЯ СТЕРЕОТИПІВ І ФОРМУВАННЯ
ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Грицун Руслана

*здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», (м. Рівне, Україна)*

Кравець Ігор

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», (м. Рівне, Україна)*

Науковий керівник: Овдійчук Лілія

*кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри української мови та літератури
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», (м. Рівне, Україна)*

Анотація. У статті досліджено репрезентацію інклюзивних образів у сучасній дитячій прозі як ефективного інструменту виховання толерантності та емпатії. Проаналізовано особливості художнього втілення персонажів з інвалідністю в творах українських авторів. Наголошено на значенні літератури для формування ціннісних орієнтацій дітей у контексті інклюзивної освіти та гуманістичного виховання.

Ключові слова: інклюзія, дитяча література, образ з інвалідністю, толерантність, соціалізація, емоційний розвиток, сучасна проза.

Abstract. The article explores the representation of inclusive characters in contemporary children's prose as an effective tool for fostering tolerance and empathy. It analyzes the artistic portrayal of characters with disabilities in the works of Ukrainian authors. The study emphasizes the role of literature in shaping children's value orientations within the context of inclusive education and humanistic upbringing.

Keywords: inclusion, children's literature, character with a disability, tolerance, socialization, emotional development, contemporary prose.

Інклюзивна освіта як соціокультурний феномен постає не лише як педагогічна технологія, а й як ідеологія рівності, прийняття і гуманізму. Дитяча література відіграє ключову роль у процесі соціалізації дитини, формуванні уявлень про себе та інших, особливо в умовах різноманіття. Образи персонажів з інвалідністю стають важливими маркерами змін у колективній свідомості, демонструючи трансформацію суспільних уявлень про «інакшість».

Теоретичну основу нашого дослідження становлять праці як українських, так і зарубіжних науковців, які досліджували інклюзію з різноманітних перспектив. Зокрема, важливими стали розробки у сфері теорії та практики інклюзивної освіти (В. І. Бондар, Л. В. Будяк, І. В. Дмитрієва, В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, С. П. Миронова, Т. В. Сак, В. М. Синьов, М. К. Шеремет та ін.); гуманістичної педагогіки про соціальну цінність особистості (Ш. О. Амонашвілі, А. Маслоу, К. Роджерс, М. О. Супрун); психологічний супровід у системі інклюзивного навчання (А. Варга, Л. Кирилецька, М. Рожков, Д. Романовська, В. Столін, А. Фурман.), а також інклюзивна література (Л. Миськів, О. Осмоловська, М. Саначина, Т. Шаповал).

Метою нашого дослідження є проаналізувати трансформацію інклюзивних образів у сучасній дитячій прозі та визначити їх вплив на формування емоційної компетентності, емпатії й толерантності дітей середнього шкільного віку.

У творах таких авторів, як Андрій Бачинський ("140 децибелів тиші"), Мар'яна Лелик ("Даруватиму тобі"), Наталія Вій ("Закохана назавжди"), Вікторія Надикто ("Пригоди Даші й Тіні") розкривається глибина психологічного портрету дитини з інвалідністю. Персонажі з особливими потребами показані не як пасивні жертви, а як повноцінні, активні учасники подій, які мають внутрішню силу й прагнення до самореалізації.

Літературні інклюзивні образи сприяють подоланню соціальних бар'єрів і переосмисленню поняття «норми». Зображення персонажів із сенсорними, фізичними чи психоемоційними порушеннями допомагає читачам формувати уявлення про різноманіття людського досвіду, навчає співпереживати та приймати інших без упереджень. Наприклад, герой А. Бачинського — підліток, який втратив слух, — демонструє здатність до особистісного росту, попри драматичні обставини.

Сергій Петрина — шестикласник, юний музикант з ідеальним музичним слухом, адже успадкував його від батьків, які теж були музикантами. Мама викладала в музичній школі по класу скрипки, а тато грав на кларнеті у симфонічному оркестрі філармонії. Тож коли хлопчику виповнилося шість батьки мало не посварилися через те, який музичний

інструмент має опанувати їхня дитина. Врешті-решт вибір зупинився на фортепіано, хоча малий з усіх сил впрошував батьків віддати його на карате [1]. Хлопчик виявляв неабиякі здібності не тільки у спорті, але й в музичному мистецтві. Йому вдалося здобути перемогу в обласному конкурсі юних піаністів, і здобути право взяти участь у престижному міжнародному конкурсі у Польщі. Проте, шалене захоплення спортом, мало негативні наслідки, тому що на одному з матчів його штовхнули, що стало причиною вивихнутої руки, а про конкурс можна було забути, батько аби втішити сина запропонував усією сім'єю поїхати до моря. Однак, це і стало початком великої трагедії: автотроща, що забрала життя батьків та сестри, а Сергій втратив можливість говорити та чути. Безхмарне дитинство обірвалося в одну мить, після довготривалого лікування Сергія відправили в інтернат для глухих дітей [1].

Катастрофа поділила життя хлопця на два світи: світ звуків, до якого був призвичаєний з малечку, де панувала любов та піклування; та світ жестів, який здавався йому абсолютно чужим та холодним, зовсім незатишним і це змушує хлопця замкнутися у своєму панцирі: «Сергій вперше в житті побачив як глухі спілкуються між собою. З народження він ріс в оточенні звуків музики. Тепер його оточувала тиша, а музику мало замінити безперервне переплетіння пальців, долонь і рук перед очима. У цю мить йому особливо гостро забракло мамі й тата з їхнім вічним «пилянням» на скрипці і «дудтям» на кларнеті, а ще малої Іринки з її щоденними ранковими примхами і голосінням... Не стримавшись, Сергій розплакався» [1, с. 16]. Підліток не може змиритися з думкою, що тепер він сам, закутий у безшумний світ. Однак усе зло нівелюється, коли Сергій торкається клавіш фортепіано, музичний інструмент – це символ надії, адже саме з фортепіано пов'язані хороші, хоча й сумні спогади: «У грудях защеміло... Він підвівся, підійшов до запиленого інструмента й обережно підняв кришку. Микола Павлович зацікавлено спостерігав за ним. Сергій підтягнув до фортепіано крісло, сів і боязко торкнувся пальцями клавіш. Потім заплющив очі і... почав грати! Мелодія відлунювала в порожньому залі, заповнюючи собою увесь простір. Сергій виконував вальс Шопена, який готував до конкурсу в Польщі. Хлопець боявся розплющити очі і продовжував грати наосліп. Не чув музики, але відчував, що пальці все пам'ятають і не схиблять. Раптом Яринка, яка доти сиділа спиною до фортепіано і ні на що не звертала уваги, напружилася. Повернулася, поволі підійшла до інструмента і притулилася вухом до задньої деки. Потім розпростерла руки і притиснулася до фортепіано усім тілом. Її очі засяяли якимось дивним блиском, а на губах з'явилася ледь помітна усмішка» [1, с. 35-36].

Цей момент став переломним не тільки для Яринки, яка боялася усіх, але й для самого Сергія, хлопець побачив, що навіть у тих обставинах, у

яких опинився він, можна радіти життю, можна мати друзів, можна посміхатися.

У тексті наголошується на байдужості людей: «...Ніби відкупуваються грошима, щоб ті каліки швидше пройшли і не псували своїм видом гармонію навколишнього світу...» [1, с. 77], на безпорадності держави «Кидають їм, мов подачку, ту пенсію нещасну – і живи собі як знаєш» [1, с. 97]. «Розподілять по інтернатах для неповносправних. З часом хтось не витримає, знову втече й пристане до... банди. Або створить власну, послуговуючись досвідом, здобутим у Глухаря. А тих, хто залишиться в інтернаті, через кілька років примусово виставлять за двері, залишивши наодинці з байдужим світом. Одному із сотні пощастить, якщо вдасться поступити вчитися на зубного техника чи й навіть педагога. Хтось стане хорошим муляром-штукатуром, столяром чи монтажником і непогано зароблятиме на ремонтах квартир. Когось за державною квотою візьмуть на якусь некваліфіковану роботу. А всі інші знову підуть жебрати і співатися під парканом від розпачу і безнадії...» [1, с. 127–128], на злочинних схемах експлуатації людей з інвалідністю угрупованнями, що примушують їх просити милостиню чи займатися крадіжками, на хабарництві й байдужості поліції та опікунських рад, які нерідко співпрацюють із кримінальними організаціями.

З особливим теплом зображує автор учителів з інтернату, які опікуються дітьми з інвалідністю, а також професора зі Львова: вони небайдужі, фахові, терплячі, жертівні, з любов'ю опікуються дітьми з порушеннями слуху, відвойовуючи їх у лихій долі та лихих людей («Рятуючи одну дитину, ти рятуєш цілий всесвіт!» [1, с. 128]). А. Бачинський створює позитивний образ Учителя, який прагне допомогти дитині, навчити, відновити її довіру до людей і світу, сформувати відчуття захищеності, наскільки це можливо в такому непростому світі. Власне, дає читачеві модель поведінки в подібних ситуаціях.

Подолання життєвих негараздів через призму мистецтва відображено в оповіданні Мар'яни Лелик «Даруватиму тобі». Авторка акцентує увагу на двох головних дійових особах: Наді – матері та Вірі – донці. Через ці образи-персонажі письменниця віддзеркалює обмін дарами: любов'ю, довірою, взаємопідтримкою, взаємодопомогою, розумінням.

Віруня – улюблена донечка Надії, проте тато від неї відмовився, обравши кар'єру музиканта. Дівчинка змалечку часто хворіла, а у віці шести місяців, зрозуміли, що дитина не зможе бачити. Надія пообіцяла собі, що даруватиме своїй пташечці усі барви світу, та захистить свою дівчинку від усього злого. Завдяки матері Віра мала безхмарне дитинство, навчилася бачити все, але не очима, а серцем, так, як не вмів ніхто («Жодній людині, яка бачила віру вперше, навіть думка не закрадалася про те, що дівчинка не бачить – так вільно вона почувалася серед інших, так природно

поводилася») [2, с. 16], вона навчилася «чути» кольори, розрізняти сорти троянд, порівнювати їх з людьми, грати на фортепіано. Авторка показує як дитина щодня вчилася «бачити» цей світ, любити його, бути щасливою.

В образі Надії вміщено алгоритм поведінки батьків дитини з особливими освітніми потребами:

- любити дитину усім серцем;
- не ізолювати її від суспільства;
- не робити «інакшою» своїми заборонами та страхами;
- говорити на рівних, чути дитину та розуміти її;
- не мати таємниць, говорити відверто, бо діти все відчують;
- навчитися довіряти дитині;
- вселяти віру у власні сили та можливості.

Провідні психологи та педагоги стверджують, що казка відіграє позитивну роль у розвитку та вихованні дитини, адже у казках часто порушені екзистенційні проблеми, які відображені через символи, знаки, фантастичні події, образи, які наділені магічними якостями.

Усі ці особливості Вікторія Надикто віддзеркалила в оповіданні «Пригоди Даші й Тіні». Авторка ділить буття Даші на дві реальності:

– справжню, у якій «більшу частину дня Даша займається лікувальними процедурами, а меншу грає з подругами – у Даші складна хвороба з довгою назвою: мусковісцидоз. Це найрозповсюдженіше з рідкісних генетичних захворювань. Така гідота, через яку людині складно дихати та перетравлювати їжу» [3, с. 11].

– казкову, у якій вона – фея, що живе у лілеї, яка може танцювати та веселитися, турбуватися про квіти з квітня по жовтень.

На жаль, у справжній реальності дівчинка не може пережити стільки пригод, як її казкова фея, проте вона не впадає у відчай, адже, якщо щось не вдається реалізувати, про це можна мріяти та фантазувати. У казковій реальності – Даша (Нанні) змогла втекти з полону страшного Павука, допомогти добрій чарівниці зібрати усі чари, познайомилася з Володарем снів та повернула дівчинці Ліні її Тінь. Та найголовніше, фея зуміла позбутися огидної хвороби, однак нічого не вдалося б якби Даша зі справжньої реальності не вірила б у диво, не любила б життя таким, яким воно є: з хворобою, ліками, капельницями.

Ми переконані, що такі образи в дитячій художній літературі виховують в юних читачів доброзичливість, толерантне ставлення, зменшує рівень дитячої агресії та булінгу, оскільки, те що дітям не здається чужим, не викликатиме в них захисної реакції, а розуміння проблеми інклюзії не викликатиме насмішок, проте художні персонажі не можуть кардинально вплинути на дитячий світогляд, дитині треба зразок для наслідування, тому, передусім, нам дорослим потрібно змінити своє

ставлення до людей з фізичними вадами. До цього закликає авторка оповідання «Закохана назавжди» - Наталі Вій.

Головний герой оповіді, не дитина – дорослий чоловік («Він з тих нереальних чоловіків, поряд з якими відчуваєшся запаморочливо гарною...») [4, с. 94], який уособлює в собі образ захисника, сили, мужності, сміливості. У 2014 році Влас став учасником антитерористичної операції, де втратив ліву руку. У чоловіка відбулося переосмислення життєвих цінностей: сьогодні ти – повністю здоровий, а лише мить, і ти – людина з інвалідністю. Найскладніше усвідомити, як навчитися не просто існувати, а жити за нових обставин («Знадобилось декілька місяців розмов, ніжності, ...підтримки та надзвичайних моральних зусиль Власа, аби він повернувся у свій звичний стан активного, щирого хлопця з класним почуттям гумору і сильним, уважним, впевненим поглядом») [4, с. 98], а ще звикнути до жалісливих поглядів, власне, дорослих, які мали б розуміти, що таке ставлення морально вбиває людину з особливими потребами («На мене дивляться неначе я голий, Анюто. Чому наше суспільство таке дике? Дійсно, потрібно мати сталеві нерви й непохитну впевненість у собі, аби не засісти вдома на все життя... Не дивися з цим диким сумом і жалем... Морально дуже важко») [4, с. 98].

Авторка закликає бути свідомими особистостями, не обманювати дітей, називати все своїми іменами, не створювати зайвих ілюзій у дитячому світогляді, бо діти повинні усвідомлювати, що є різні люди, та що не біда, коли у людини немає рук чи ніг, коли у неї трохи інший вираз обличчя чи пересувається на візочку або має дивну міміку чи поведінку – це всього лише певні обставини людського життя.

Проаналізувавши особливості інклюзивних персонажів, умовно виділяємо такі образи:

- персонажі з проблемами опорно-рухового апарату;
- персонажі з вадами мовлення та слуху;
- персонажі з порушенням зору;
- образи з вадами дихальної системи.

Усі інклюзивні образи-персонажі мають спільну рису, вони зуміли полюбити життя, змогли подолати життєві перешкоди, залишитися добрими, сміливими, спроможними вірити у диво. Вони руйнують традиційний образ людини з інвалідністю. Таким чином, сучасна українська література є своєрідним джерелом формування світоглядної концепції демократичного суспільства, у якому кожна людина, попри інвалідність чи інші вияви інакшості в порівнянні з типовим, має однакові права і можливості реалізації

Отже, репрезентація інклюзивних образів у дитячій прозі виконує важливу просвітницьку та виховну функцію. Через художній текст дитина пізнає світ, наближається до розуміння етичних засад співіснування, формується як особистість, тому інклюзивна література є дієвим

інструментом гуманістичного виховання та засобом зміцнення інклюзивного мислення в суспільстві. Уважаємо доцільним продовжити вивчення впливу інклюзивних наративів на читачів різного віку та розробити методики інтеграції такої літератури в освітній процес.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинський А. 140 децибелів тиші: повість. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 128 с.
2. Лелик М. Даруватиму тобі. *Terra інклюзія 2018*: збірка інклюзивних оповідань. К.: Видавничий центр «12», 2018. С. 6-35.
3. Надикто В. Пригоди Даші і Тіні; іл. Ірина Задніпряна: казка укр. Мовою для серед. шк. віку. К.: Видавничий центр «12», 2018. 100 с.
4. Вій Н. Закохана назавжди. *Terra інклюзія 2019*: збірка інклюзивних оповідань. К.: Видавничий центр «12», 2019. С. 90-101.